

Veroszta Zsuzsanna

A MESTERKÉPZÉSIG JUTTATÓ ERŐK

A felsőoktatási bachelor/master átmenet szelektív tényezőinek feltárása

A képzési rendszerben ható társadalmi szelektív mechanizmusok azonosítása és feltárása Bourdieu (1978) óta meghatározó bázisa az oktatásszociológiai vizsgálatoknak. Az oktatási rendszer egyes szintjein, a differenciálódás és bővülés különböző stádiumaiban e paradigma újra és újra vizsgálatra készíti a kutatókat. Elemzésünkben magunk is e „kályhától” indulunk el, keresve a Bologna-folyamat részeként bevezetett lineáris képzési rendszer szelektív mechanizmusait. Empirikus munkánk a bachelorképzésektől a masterképzések felé ható szelektív tényezők feltárása a frissdiplomás BA-/BSc-végzettség körében. Épp a gazdag és fontos elméleti és kutatási előzmények miatt azonban az adatokig magunk is – az oktatási rendszer lényegéhez igazodóan – egymásra épülő „lépcsőfokok” bejárásával jutunk el. E vizsgálat során áttekintjük a felsőoktatási expanzió hozzáférési esélyekre kifejtett hatásával kapcsolatos általános elméleteket és kutatásokat, majd a hazai felsőoktatás különböző szintjein azonosított szelektívvel foglalkozunk. A kontextus felvázolása azért is lényeges, mert jól érzékelteti, hogy a bachelor/master átmenetre nem önmagában, hanem a teljes (felső)oktatási rendszer egy lépcsőfokaként tekintünk, amelyben a korábbi szinteken már azonosított erők és mechanizmusok hatnak. E mechanizmusok között a társadalmi háttér feltételezett szerepe kétségtelenül meghatározó lehet. Ugyanakkor vizsgálatunkban más hatásokat is okkal kereshetünk (Hrubos, 2012a): a képzési szintek közötti átlépést domináló tényezők között a tanulmányi teljesítmény és az erősen differenciálódott intézményi-képzési struktúra szelektív hatásait is vizsgáljuk.

Expanzió és szelekció a felsőoktatásban

A felsőoktatási rendszer megnyitásával kétségtelenül többen jutottak hozzá a tanulmányok lehetőségéhez. A nyugati országokban a hatvanas években, Európa keleti felén három évtizednyi késéssel induló felsőoktatási expanzió során a felsőoktatási hozzáférés az elit szakaszról a tömegesség szakaszába ért el (Hrubos, 2012a). A lehetőségek kiszélesedése a demokratizálódás várakozását, a meritokratikus tendenciák erősödésébe vetett hitet is táplálta. Az expanzió hatásának kritikus elemzői ugyanakkor a társadalmi esélyegyenlőtlenségének megszűnése helyett e különbségek stabilitását, sőt a képzési rendszer diverzifikálódása révén bekövetkezett

új szintekre helyeződését hangsúlyozzák (Koucký–Bartušek–Kovařovic, 2009). Az e körben végzett nemzetközi kutatások közül a leggyakoribb hivatkozási alap Shavit és Blossfeld 1993-ban publikált vizsgálata. Tizenhárom iparosodott ország empirikus adatainak összehasonlító elemzésén nyugvó kutatási eredményeik a huszadik század második felének iparosodott társadalmában a Treiman (1970) által prognosztizált meritokratikus elemek erősödése helyett az esélykülönbségek stabilizálódását mutatták (Shavit–Blossfeld, 1993). Úgy tűnik, a vizsgált országokban lezajlott jelentős oktatási expanzió ellenére stabilan tartja magát a képzési hozzáférés társadalmi meghatározottsága. Az már csak matematikailag sem kétséges, hogy az expanzió összességében javította az egyes szintek elérésének esélyeit az újabb belépő kohorszokban. Ugyanakkor a különböző kohorszok összevetése a származás hatását változatlanul mutatta (a nagyságrend nőtt, a különbségek maradtak – innen ered a „Persistent inequality” beszédes kötet cím is). Shavit és Blossfeld vizsgálatából jól látszik az az (elemzésünk során bennünket is vezérlő) elgondolás, amely szerint az oktatási rendszerben zajló társadalmi szelekció vizsgálatára a rendszer egyes szintjei közötti átlépés különösen alkalmas. E megközelítéshez hivatkozási alapul a fenti kutatókat követve Mare munkáira támaszkodhatunk. Mare (1980) képzési átlépésre fókuszáló megközelítése az expanzió tényétől elkülönítve kezeli az esélyek átrendeződését, amelyet az egyes képzési szintekre irányuló továbblépés vagy kilépés arányainak alakulásával mér. E képzési átlépéseket vizsgálva mutatja ki Shavit és Blossfeld (1993), hogy jóllehet az expanzió a korábbi magasabb képzési szintek összetételét is heterogenizálja (csökken a társadalmi státusz hatása [Mare, 1981]), az egyre magasabb szintek felé tolódó sorozatos szelekciós mechanizmusok révén a populáció mégis csak homogénizáltabbá válik, ami lényegében a társadalmi esélykülönbségek meghatározó voltát erősíti meg.

Az ezredforduló környékén több nagyszabású nemzetközi kutatás is reflektált a fenti tézisekre. Munkatársaival maga Shavit pontosította és fejlesztette tovább a képzési (immár kizárólag felsőoktatási) expanzió hatásának vizsgálatát 2007-ben publikált, 15 országra kiterjedő munkájában (Shavit et al., 2007), amelyben az expanzió mellett a differenciálódás és a magántőke felsőoktatási megjelenésének esélyegyenlőtlenségekre gyakorolt hatásait is elemzi. Az expanzió révén bekövetkezett változások értelmezésében Mare fentebb említett átlépési pontokra fókuszáló megközelítése mellett e kutatás az oktatási rendszer egyenlőtlenségek maximális fenntartására törekvő természetét veszi alapul. Utóbbi elmélet szerint (MMI – Maximally Maintained Inequality – Raftery and Haut, 1993) az expanzió hatása a privilegizált társadalmi csoportok telítődése után jelenik meg. A hozzáférés azután javul a többi társadalmi csoportban is, miután az előbbi kör számára szükséges státuszok elérték a telítettség pontot (saturation point). Ugyanakkor – mint Shavit és munkatársai hangsúlyozzák – mind ezen elmélet, mind Mare modellje alapvetően az oktatási rendszer vertikális szintjei közti átlépésekre vonatkozik, és nem építik be a differenciálódással erősödő szintek közti minőségi különbségeket. A differenciálódás szempontjának beemelése az oktatási rendszerhez köthető társadalmi esélykülönbségek

vizsgálatába fontos hozzáadéka a 2007-ben publikált kutatásnak. Továbbá a kutatók harmadik meghatározó tényezőként még a magántőke előtérbe kerülésével járó felsőoktatási folyamatok hatásait is vizsgálatuk alá vonták. Shavit és Blossfeld 1993-as „persistent inequality” teóriájára reflektálva e kutatás egyfelől megerősíti, másfelől azonban fontos szemponttal árnyalja az expanzió társadalmi szelekciót stabilizáló jellegét. A 2007-es munka következtetéseit a befogadás vagy kirekesztés kettősségében értelmezve azt látjuk, hogy az expanzió inkább az előbbi tendenciák irányában hat, hiszen még változatlan mértékű társadalmi szelekció mellett is javítja a hátrányosabb helyzetű csoportok hozzáférési esélyét.

Az egyenlőtlenségek expanzió után is fennmaradó állandóságát hangsúlyozó 2003-as vizsgálat más nemzetközi kutatásokat is inspirált. Egy 2009-ben publikált, nyolc európai országot lefedő nemzetközi kutatás keretében Breen és munkatársai (Breen et al., 2009) épp a Shavit–Blossfeld kutatásra reflektálva foglalták össze következtetéseiket a „Nonpersistent inequality” szókapcsolatban. A kutatócsoport a Mare-féle átlépési megközelítés helyett a megszerzett végzettségeket elemezve a vizsgált országokban a huszadik század fordulóján egyértelműen és egységesen az esélyegyenlőtlenség csökkenését mérte – nyilvánvalóan a Blossfeld–Shavit kutatáshoz képest (1993) eltérő adatkészleten és indikátorokkal, ám rendkívül nagy empirikus bázison dolgozva. A szerzők az esélyek egyenlőtlenségének csökkenését Boudon (1974) elméletére alapozzák, amely szerint a különböző társadalmi osztályok boldogulását elsődleges és másodlagos hatások alakítják a képzési rendszerben. Az elsődleges hatások alatt a rendszerben nyújtott teljesítményt, a másodlagosak alatt az (akár azonos teljesítmény esetén is eltérő) képzésre vonatkozó döntéseket értjük. A kutatók szerint a huszadik század végére bekövetkező változások mindkét hatást az egyenlőtlenségek csökkenése felé mozdították el. Az elsődleges hatások esetében az általánosan emelkedő tanulmányi teljesítményt (egyebek mellett) a javuló életkörülményeknek, a korábbi beiskolázásnak, alacsonyabb gyerekszámnak tulajdonítják. A másodlagos hatások kapcsán a képzési költségek általános csökkenésére apellálnak, amely nemcsak a tandíjak csökkenését vagy megszűnését jelenti, hanem pl. a reáljövedelmek általános emelkedését, a szociális háló erősödését, vagy az intézmények könnyebb elérését is. Ugyanakkor például – ugyancsak az elsődleges és másodlagos hatások szerepét német adatokon vizsgálva – Schindler és Reimer (2008) nem talált jelentős változást a nyolcvanas-kilencvenes évek osztályhovatartozáson alapuló felsőoktatási hozzáférési mintáiban.

A képzési hozzáférés esélyének vizsgálataiban a felsőoktatási expanzió kapcsán a szociodemográfiai különbségek mellett az intézményi differenciálódás, a nemzetköziesedés, a foglalkoztathatóság elvárása és a hallgatói populáció heterogénebbé válásának tendenciái is fókuszba kerültek. Összességében a képzési egyenlőtlenségek értelmezése, akárcsak a kimenet sikerességéé (Veroszta, 2011) rendkívül összetetté vált (Goastellec, 2010). Az a látszólagos paradoxon, hogy a hozzáférés bővülése egyenlőtlenséget hozott a felsőoktatásba, mindezek fényében válik érthetővé és elfogadhatóvá (Altbach, 2010).

A képzési szelekció hazai vizsgálatai

A képzési rendszeren belüli szelekció társadalmi meghatározottságának hangsúlyozása a hazai szociológiában is gazdag kutatási hagyományokon alapul. Az oktatási rendszer társadalmi egyenlőtlenségeket átcsatornázó szerepének hatvanas évektől induló, a nemzetközi trendekre (pl. Bourdieu–Passeron, 1977; Coleman, 1991; Boudon, 1974) reflektáló vizsgálatai (egyebek mellett Ferge, 1976; Gázsó, 1971; Ladányi, 1994; Csákó–Liskó, 1978) máig meghatározó erejűek. Jól érzékelhetők belőlük a társadalmi szelekció rejtett mechanizmusai a közoktatás minden szintjén, amelyet a belső differenciálódás is táplált. E differenciálódást az alapfokú oktatásban kevésbé deklarált formában a települési hierarchia vagy a tagozatos osztályok megjelenése hordozta, míg középfokon a képzési rendszer nyílt funkcionális megosztottsága kapcsolódott státuszkülönbségekhez (Andor, 1998). A rendszerváltás után az intézmények közti különbségek és a választás nyitottabbá válása sem változtatatta meg alapjaiban az iskolázás és az esélyek kapcsolatát.

Ezen esélyek vizsgálatát szándékoltan a rendszerváltás utáni felsőoktatásra szűkítve is jócskán támaszkodhatunk hazai feltárásokra. A társadalmi egyenlőtlenségek oktatási rendszeren belüli továbbgyűrűzése, az új struktúrák által generált újfajta egyenlőtlenségi viszonyok a továbbtanulási szándék és a bejutás esélye (Gábor–Dudik, 2000) mellett a felsőoktatáson belül is tisztán kimutathatók, egyebek mellett a főiskola-egyetem hierarchiát hordozó különbségében (Andor, 1999). Már e duális rendszer vizsgálatában is szükségessé vált azonban a főiskola/egyetem szerkezeti jellemzőinél érzékenyebb, az egyenlőtlenséget hordozó egyéb mutatók alkalmazása, mint a felsőoktatási intézmény rangja a túljelentkezés mértéke alapján (Andor, 1999), vagy a képzés „piacképessége” (Róbert, 2000).

A lineáris képzési rendszer bevezetésével a főiskolai és egyetemi szintek párhuzamossága folyamatosan megszűnt, a felsőoktatási képzési esélyegyenlőtlenségek vizsgálatának új terepeként a bachelor/master struktúra kínálja magát, amely egymásra épülő szintjeivel nyilvánvalóan ugyancsak hierarchiát hordoz, és amelyet ilyen értelemben a rendszer egy újabb szelekciós lépcsőjének tekinthetünk (Hrubos, 2012a). Míg a bachelorképzések 2004-es bevezetése után az új szisztéma korai vizsgálatai a BA-/BSc-hallgatók leíró jellegű megragadására törekedtek (Gábor–Szemerszki, 2006), addig a későbbi vizsgálatok már a különböző képzési szintek hallgatóinak tanulmányi és szociodemográfiai háttérét (Szemerszki, 2012) vagy a bekerülési esélyek alakulását tárták fel (Veroszta, 2012) a hierarchikus különbségek azonosítását megelőzve.

A szelekció mechanizmusai – hipotézisek

A felsőoktatási expanzió egyenlőtlenségre gyakorolt hatásának fentebbi összegzéseként kirajzolódnak vizsgálati hipotéziseink. Az előbbi megfontolások alátámasztják azt az alapvetésünket, amely szerint a bachelor/master átmenetet egyfajta képzési

szelekciós pontnak tekintve a hallgatók társadalmi háttere mellett az esélyek különbségének más aspektusait is vizsgáljuk. Vizsgálati kiindulópontunkban a szelekciót e „társadalmi” jelzőtől függetlenül, a képzési szerkezet egy tulajdonságaként definiáljuk: tekintve, hogy a master képzések befogadási kapacitása csekélyebb a BA-/BSc-végzettséget szerzettek számánál¹, a belépési szelekció elkerülhetetlen. Vizsgálatunkban azoknak a tényezőknél az azonosítására törekszünk, amelyekkel e szelekció természete, a hozzáférési esélyek egyenlőtlensége leírható. Az eljárás során a bachelor-végzett populációban vizsgáljuk a mesterképzési átlépés esélyhányadosát alakító különböző háttérváltozók hatását. Az „átlépők és kilépők” közti különbségeket keresve három feltételezett szelekciós hatásra összpontosítunk:

- A két vizsgált csoport szociodemográfiai háttérének különbözősége: társadalmi szelekció hipotézise.
- A két csoport tanulmányi teljesítménye közti eltérés: érdemalapú szelekció hipotézise.
- A felsőoktatási képzési szerkezet különbözőségéből fakadó eltérés átlépési esélyekre gyakorolt hatása: az intézményi differenciálódás szelekciós hatásának hipotézise.

Az átlépők és kilépők e három típusú háttér szerinti összevetésekor fontos tisztázunk, hogy vizsgálódásunk nem az egyetlen érvényes hatás megtalálására irányul, hanem sokkal inkább e három típusú szelekciós mechanizmus azonosítására – feltételezve, hogy mindhárom szempont (és természetesen számtalan egyéb is még) hat arra, hogy a felsőoktatás e vizsgált szintjén milyen irányú lépés történik.

A bachelor/master átmenet korai vizsgálatai

A képzési rendszerben működő átlépési szelekció előfeltétele az egyes szintek közötti hozzáférés különböző mértéke. Tekintve, hogy a mesterképzés betölthető státuszainak száma jelentősen kevesebb, mint a bachelor képzéseké, e feltétel Magyarországon nagyon is érvényesül. Európa más országaihoz képest a magyar rendszerben meglehetősen alacsony a bachelor/master átlépés aránya. Ennek nyilvánvalóan számos oka lehet (pl. a rendszer bevezetésének ideje, strukturális okok, egymásra épülés nehezítettsége, hiányos kínálat stb.), vizsgálatunk szempontjából a lényeg mégis az, hogy az alacsony átlépési arány erős szelekciós háttérmechanizmusokat sejtet. Az átlépés mértékének európai szintű összevetéséhez Schomburg–Teichler (2011) tanulmánykötetére támaszkodhatunk, amely 10 „bolognai” országból ad képet a bachelor és master szintű képzések bevezetésének előrehaladásáról és munkaerő-piaci következményeiről. Az adatok jól mutatják, hogy európai összevetésben

¹ Nyilvánvalóan a mesterképzések potenciális hallgatói köre tágabb a BA-/BSc-diplomával rendelkezőkénél – e képzések bármilyen felsőfokú végzettséggel megcélozhatóak.

nem ritka a 60-70 százalék feletti BA-/BSc-szint utáni továbbtanulási arány² sem, míg Magyarországon ugyanez a ráta a 2009-ben végzett BA-/BSc-esek esetében, egy évvel a végzettség megszerzése után 44 százalékot ért el³ (Kiss–Veroszta, 2011).

1. táblázat. A bachelor/master átlépés mutatói néhány európai országban

Ország	Alappopuláció	Átlépési arány	Vizsgálat időszaka
Magyarország	2009-ben végzett BA-/BSc-hallgatók	44%	Egy évvel a végzettség megszerzése után
Ausztria	2008-ban végzett BA-/BSc-hallgatók	63%	Másfél évvel a végzettség megszerzése után
Csehország	2008-ban, illetve 2009-ben végzett BA-/BSc-hallgatók	72%	6–12 hónappal a végzettség megszerzése után
Németország	Hagyományos egyetemek/univ. of applied arts 2007-ben és 2008-ban végzett BA-/BSc-hallgatói	75%/41%	Másfél évvel a végzettség megszerzése után
Olaszország	2008-ban végzett BA-/BSc-hallgatók	57%	Egy évvel a végzettség megszerzése után
Norvégia	Egyetemeken 2007-ben végzett BA-/BSc-hallgatók	73%	Fél évvel a végzettség megszerzése után

Forrás: Schomburg–Teichler, 2011

Az átlépés részletesebb megragadásához több tényezőt érdemes vizsgálnunk: például, hogy a mesterszak illeszkedik-e az alapképzésben tanultakhoz, vagy inkább más szakterület felé irányuló pályamódosításnak tekinthető, mint ahogy az is, hogy intézményen belüli, vagy – az adatok tanúsága szerint nemzetközi szinten is jóval ritkább – kilépő, más intézményben folytatódó tanulmányi útról van szó (Westerheijden et al., 2008). Úgy tűnik továbbá, hogy az átlépés mértéke intézménytípusonként is változó, az „elit” intézményekben a hazai prognózisok szerint a 70-80 százalékot is elérheti (Szerepi 2012).

2 A kizárólag master képzésekre irányuló átmenet mellett a kötet egységes mutatói a BA-/BSc-képzés utáni egyéb felsőfokú továbbtanulási formákat is tartalmazzák.

3 Jóllehet a magyar bachelor/master átlépési arányokban idővel – a felsőoktatás iránti társadalmi igény erősödésével – fokozatos emelkedésre számíthatunk (Kozma, 2010), ez az aránynövekedés rövid távon még nem érezhető. Egy némileg frissebb adatforrásból tájékozódva, a 2011-es pályakövetési adatokban azt találjuk, hogy a 2010-ben végzett BA-/BSc-esek egy évvel a végzés után még e fentiniél is kisebb gyakorisággal, kb. egynegyedes arányban léptek át mesterképzésekre.

A lineáris rendszer bevezetésével – amely mintegy 40 ország képzési struktúrájának áthangolását jelentette – a cél az egyszerűsítés és az összevethetőség biztosítása volt. Az Európai Felsőoktatási Térség irányába ható nagyszabású vállalkozásban azonban a BSc-képzés révén nagy tömegek számára jelentősen redukált képzési idő alatt szerzhető végzettség sem elhanyagolható szempont (Kehm–Teichler, 2006). A bachelorképzések bevezetése épp ezért erősítette fel a foglalkoztathatóság iránti elvárásokat, és váltott ki nagy várakozást az első nagyobb frissdiplomás bachelor/master végzettévfolyamok munkaerő-piaci sikerességét illetően. E vizsgálatokból úgy tűnik, hogy a munkaerőpiac a korábbi képzési szisztéma alsóbb szintjéhez hasonlóan „árazza be” a bachelordiplomákat (ez Magyarországon a korábbi főiskolai szintű végzettséghez közelíthető tehát), míg a masterszintű végzettségek a hagyományos egyetemi diplomához hasonló pozíciók felé nyitnak utat, ami összességében a bachelor/master-végzettek kedvezőtlenebb munkaerő-piaci fogadtatását jelenti (pl. Kehm, 2005; Teichler, 2011; hazai eredményekkel Micsinai–Várhalmi, 2011).

Az adatok forrása és kezelése

A bachelor/master átlépés háttértényezőinek vizsgálatát a Diplomás Pályakövető Rendszer (DPR) 2011-es országos adatbázisán⁴ végeztük el. A bachelor/master átmenet vizsgálatához az adatbázisokon több szűkítést hajtottunk végre; kizárólag a BA-/BSc-képzéseken végzettek adataival dolgoztunk. A végzettek adatbázisát illetően a mesterképzési átlépés méréséhez a megkereséskor MA-/MSc-képzéseken tanuló bachelor-végzettek mellett azt a csoportot is azonosítottuk, amely a BA-/BSc-diploma óta már szerzett mastervégzettséget is (utóbbi csoport tagjai kizárólag a 2008-as végzett évfolyamból kerülhettek ki). Az adatbázisokból (kis elemszámuk, speciális képzési profiljuk és az alappopulációt nem megfelelően fedő jellegük miatt) kivontuk a művészet, a művészetközvetítés, valamint a nemzetvédelmi és katonai képzési területek hallgatóit és végzettjeit. Az így létrejött BA-/BSc-végzettek tartalmazó részadatbázis összesen 6030 frissdiplomás adatait tartalmazza, akiknek 22,4 százaléka lépett át bachelorképzésről mesterképzésre (1349 fő). A hallgatói BA-/BSc-részadatbázis esetében elemszámunk 30 311 fő, akik között az MA-/MSc-képzést tervezők aránya 66,1 százalék (20 026 fő).

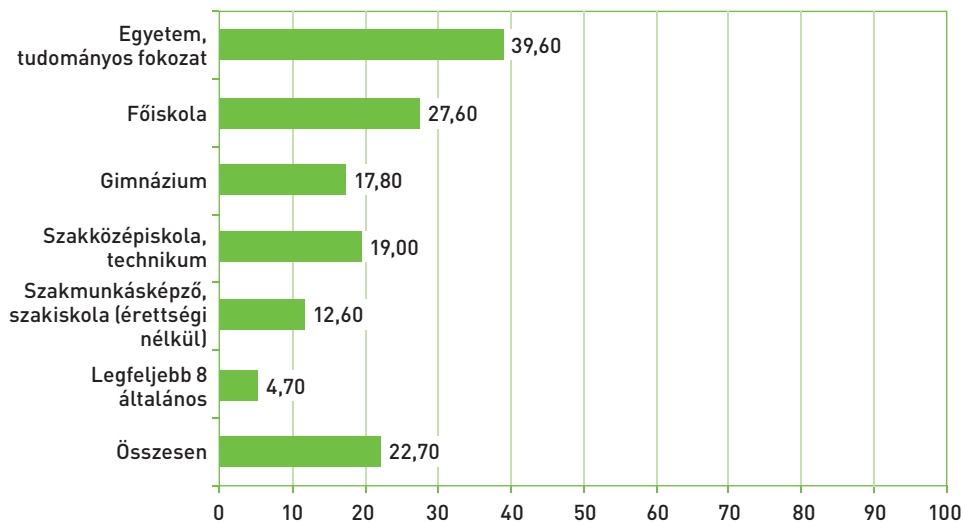
Az átlépés szociodemográfiai esélykülönbségei

A képzési esélykülönbségek mögötti társadalmi egyenlőtlenségek fentiekben már áttekintett elméleteit immár a „bolognai rendszerű”, kétciklusú felsőoktatás bachelor/master szintjei közti átlépés kapcsán vizsgálva összességében az látszik, hogy a társadalmi-demográfiai meghatározottságok több dimenzióban is

⁴ Az adatbázis részletes módszertani leírását lásd a kötet módszertani mellékletében.

összekapcsolódnak a képzési továbblépés esélyével. A bachelor és master szintek közti átlépés társadalmi vonatkozásai a hazai kutatásokban már az új szisztéma bevezetésével felmerültek, ekkor azonban a vizsgálat a megvalósult átlépés helyett a továbbtanulási tervek társadalmi mögöttesét tudta megragadni.⁵ A frissdiplomás bachelor-végzettek esetében az egyenlőtlenségek összekapcsolódása nagyon tisztán tükröződik a továbbtanulás szülői iskolai végzettség⁶ szerinti alakulásában. A mindösszesen 22,7 százalékos átlépési arány a legalább egy egyetemi végzettségű szülővel rendelkező BSc-végzettek esetében közel 40 százalékgig emelkedik, míg az érettségivel nem rendelkező, szakképzett szülők gyermekeinek mindössze 12,6 százaléka folytatja tanulmányait mesterképzésben. A szülői végzettség hierarchikus lépcsői érzékletesen mutatják a gyermek továbbtanulásának egyre növekvő esélyét.

1. ábra. A bachelor/master átlépés aránya a magasabban iskolázott szülő végzettsége szerint (%)
N = 5650

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

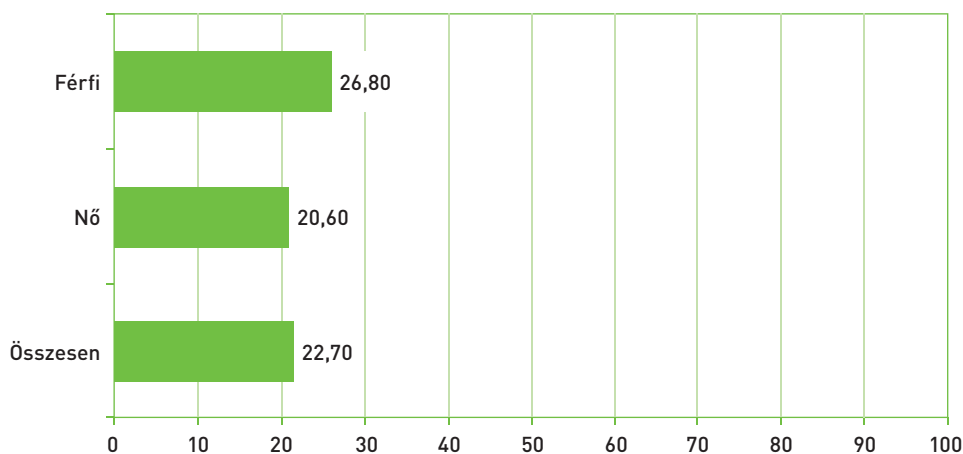
Vizsgálatunkban a végzettek szociodemográfiai háttérét leíró egyéb változók is helyet kaptak (gyermekkori lakóhely régiója, család szubjektív anyagi helyzete, családi szakmai kapcsolódás, nem), amelyek hatása az esélyek alakulását elemző regressziós modellben lesz értékelhető. Az egyes szociodemográfiai szempontok részletesebb elemzése során azonban lényegesnek tűnhet a bachelor/master továbbtanulás

5 Ezeket az eredményeket ezért a továbblépési tervek tárgyalásakor említjük.

6 Itt is és a későbbiekben is a szülői képzettségi háttér esetében a magasabb végzettségű szülő iskolai végzettségének összevont változójával dolgoztunk.

nemi különbségeinek áttekintése. A frissdiplomás BA-/BSc-esek adatai azt mutatják, hogy a férfiak körében 6 százalékponttal nagyobb az átlépők aránya, mint a nőknél. Az esélyek ezen egyenlőtlensége azért is fontos szempont, mert e hátrányt a nők általánosan jellemző kisebb mértékű származási (osztály-) meghatározottsága (Breen et al., 2010) és növekvő felsőoktatási részvételi többsége (Fényes, 2010) mellett mutathatjuk ki. A nők számszerű képzési előnye ellenére már a felsőoktatási bekerülési esélyek vizsgálata is rámutatott arra, hogy a magasabb részvételi arány a felsőoktatáson belül korántsem jelent kedvezőbb bekerülési esélyeket (Veroszta, 2012).

2. ábra. A bachelor/master átlépés aránya nemi bontásban (%)
N = 5763

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

Átlépés és teljesítmény

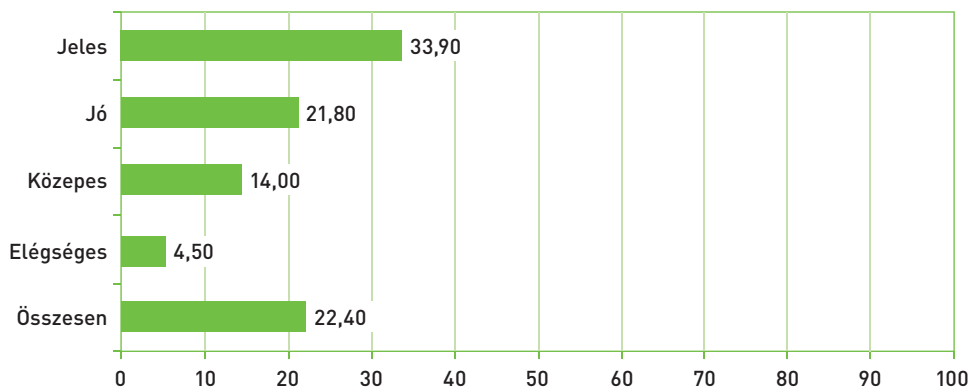
A tanulmányi eredményesség és továbbtanulás kapcsolatának vizsgálatakor nem tekinthetünk el attól a számos forrásból hivatkozott tényről, hogy a származási háttér a tanulmányi eredményességre is hatással van. A mért tanulmányi teljesítmény társadalmi meghatározottságát vizsgálva Róbert (2004) az OECD által finanszírozott PISA 2000 kutatás olvasási-szövegértési kompetencia-eredményesoraiba támaszkodva mutatta ki a társadalmi hátrányok és kompetenciahiányok iskolai újratermelődését. Szintén a közoktatás területén zajló kutatásában Lannert (1998) a szülő iskolai végzettségének tanulmányi eredményre vonatkozó hatását azonosította, miközben a tanulmányi átlag és a továbbtanulási aspirációk között is erős kapcsolatot talált (jelen esetben a középiskola-típus választásának tekintetében). Egyfelől tehát maga a teljesítmény kétségtelenül összefügg a származási háttérrel, másfelől pedig a származás és teljesítmény

hatása a továbbtanulási döntésben is összekapcsolódik. Sági (2003) ugyancsak a közoktatásban tanulók – középfokú intézmény választása előtt állók – körében mutatta ki az iskolai teljesítmény továbbtanulási döntésekre gyakorolt kettős hatását, amely egyrészt teljesítménykényszerként (a jobb eredmény növeli a bejutási esélyeket), másrészt valószínűségi mutatóként, előrejelzőként működik (jelzi, hogy a következő képzési szintre vonatkozó befektetési döntés megtérül-e). E kutatásból jól látszik, ahogy a magasabb státuszú szülői háttér még rosszabb tanulmányi teljesítmény mellett is inkább a magasabb intézményi szint megcélzása felé tolja a tanulókat.

A teljesítmény és továbbtanulás kapcsán sem tagadható társadalmi hatások mellett azonban a meritokrácia elméletét fontos hivatkozási alapnak kell tekintenünk a továbbtanulási esélyek vizsgálatakor. A fejlett ipari társadalmak fontos eszméje, a meritokrácia a demográfiai, földrajzi, társadalmi adottságok helyett az elért egyéni teljesítmény egyre növekvő szerepét feltételezi a társadalmi státusz elérésében (Jackson, 2006). A szülői háttér helyett az iskolázottság meghatározó voltát (Treiman, 1970), a meritokratikus tendenciák erősödését a fentiekben idézett kutatások később gyakorolta a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésével szembeállítva vizsgálták. Elemzésünkben a bachelor szak elvégzése során nyújtott tanulmányi teljesítményt egyrészt az átlagos osztályzatok objektív mutatója, másrészt a többi hallgatóhoz viszonyított képzési eredményesség alapján mérjük. Utóbbi változóval a szakok, intézmények általános értékelési szintje közti különbségek kiküszöbölésére törekedtünk. Vizsgálatunk eredményei alapján kimutatható a tanulmányi teljesítmény és a bachelor/master átlépés közötti kapcsolat, ilyen értelemben tehát az érdem alapú továbbhaladás nyomai. A bachelor/master átlépési arányok az osztályzatok esetében érdem alapján lépcsőzetes sorba rendeződnek. A jellemzően jeles osztályzatúaknak még egyharmada, míg a gyengébb tanulóknak egyre csökkenő hányada lép át a mesterképzésbe. E sorrend tanúsága szerint a továbbtanulás esélyét dominálja a korábbi tanulmányi teljesítmény.

3. ábra. A bachelor/master átlépők aránya az átlagos osztályzatok alapján (%)

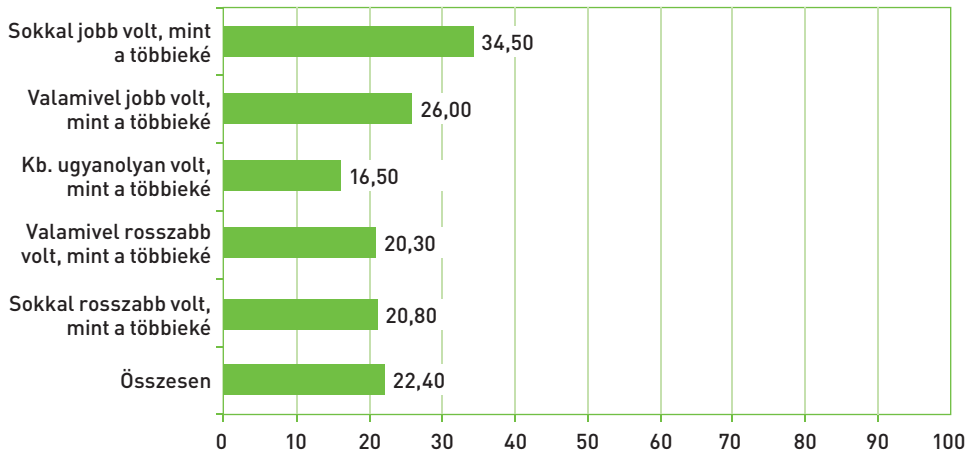
N = 5998

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

A tanulmányi eredményesség szubjektív – az azonos szakot végző évfolyamtársakhoz viszonyított – mutatója esetében a kép némileg megbomlik. A legjobban teljesítők átlépési aránya itt is magasabb az átlagnál, ám számottevő esélykülönbségek inkább a közepesen teljesítők kapcsán mutatkoznak: a képzés során átlagos teljesítményt nyújtók között a legalacsonyabb a továbbtanulók aránya – alacsonyabb, mint az átlagnál gyengébben tanulók körében. Jól tanulni tehát – továbbtanulás szempontjából – „megéri”, ám átlagosnak lenni úgy tűnik, nem.

4. ábra. A bachelor/master átmenet a többiekhez viszonyított tanulmányi teljesítmény szerint (%)
N = 5996

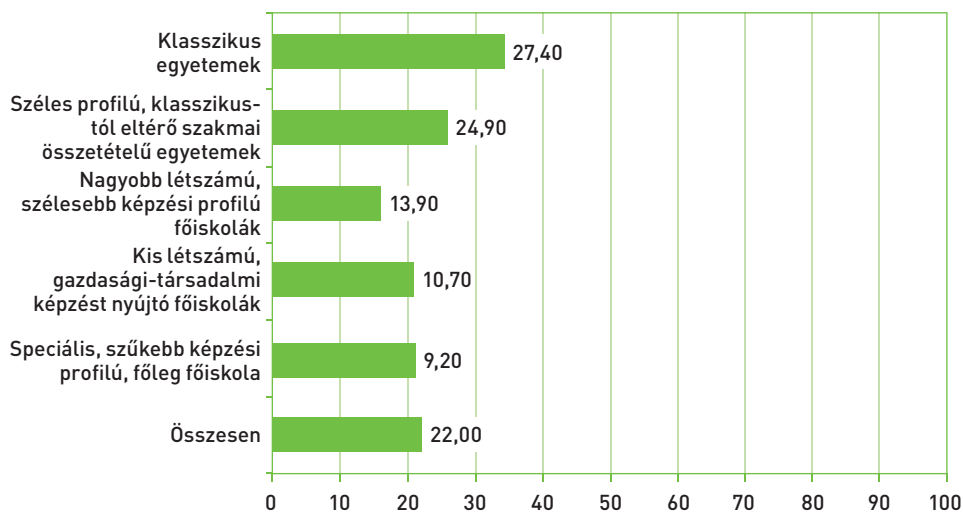
Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

Az intézményi háttér hatása

A bachelor/master átlépésre vonatkozó harmadik hipotézisünk a felsőoktatási rendszeren belüli továbblépést alakító strukturális hatásokra vonatkozik. A hallgatói populáció heterogenizálódása, új tudományterületek megjelenése, a munkaerőpiac szerepének erősödése együttesen az intézmények komplexitási szintjének kényszerű növekedését eredményezték (Clark, 1996). A létszámexpanzióra, a gazdasági követelmények és társadalmi elvárások átalakulására, erősödésére adott válaszként a felsőoktatási rendszer intézményei mind horizontálisan, mind vertikálisan erős differenciálódási folyamaton mentek át (Hrubos, 2009). Ez egyfelől az intézmények közötti fókuszba kerülő hierarchikus különbségeket jelentette (amely jól megmutatkozik a felsőoktatási rangsorok iránti megnövekedett érdeklődésben), másfelől az intézményi sokféleség megjelenését. E kettős mozgást voltaképpen a felsőoktatási intézmények közti különbségek megragadására irányuló kétfajta szemléletmódként is értelmezhetjük, hiszen a hierarchikusság elvén nyugvó rangsorkészítés, „ranking” mellett megjelentek az intézményi sokféleség-

get megragadó „mapping” törekvések is. Az európai intézmények klasszifikációját célzó nemzetközi U-map projekt empirikus adatokra épülő osztályozási rendszere az intézményi misszió, feladatvállalás alapján kirajzolódó különbségek megragadására törekszik (van Vught, 2009). Osztályozási rendszerének, indikátorainak hazai felhasználási törekvése során Hrubos és munkatársai (Hrubos, 2012b) klaszterelemzéssel azonosították a magyar felsőoktatási intézmények nyolc fő csoportját.⁷ Ezen osztályozást felhasználva elemzésünkben jól látszik, hogy a különböző intézményi típusok más-más továbbtanulási esélyeket biztosítanak a bachelor-végzettek számára. A legnagyobb bachelor/master átlépési arányt a két egyetemi intézménytípusban azonosíthatjuk, míg a szűkebb profilú főiskolákon végzett bachelor diplomások átlépése az átlagosnál lényegesen alacsonyabb. Jóllehet, a lineáris képzési rendszerben a korábbi főiskolai és egyetemi típusú intézmények által kiadott bachelor oklevelek formálisan ekvivalensek, a korábbi – főiskolai vs. egyetemi diploma által képviselt – hierarchikusság a bachelor/master átlépés arányaiban továbbra is tükröződik.

5. ábra. A bachelor/master átlépők a felsőoktatási intézmény típusa szerint (%)
N = 5597

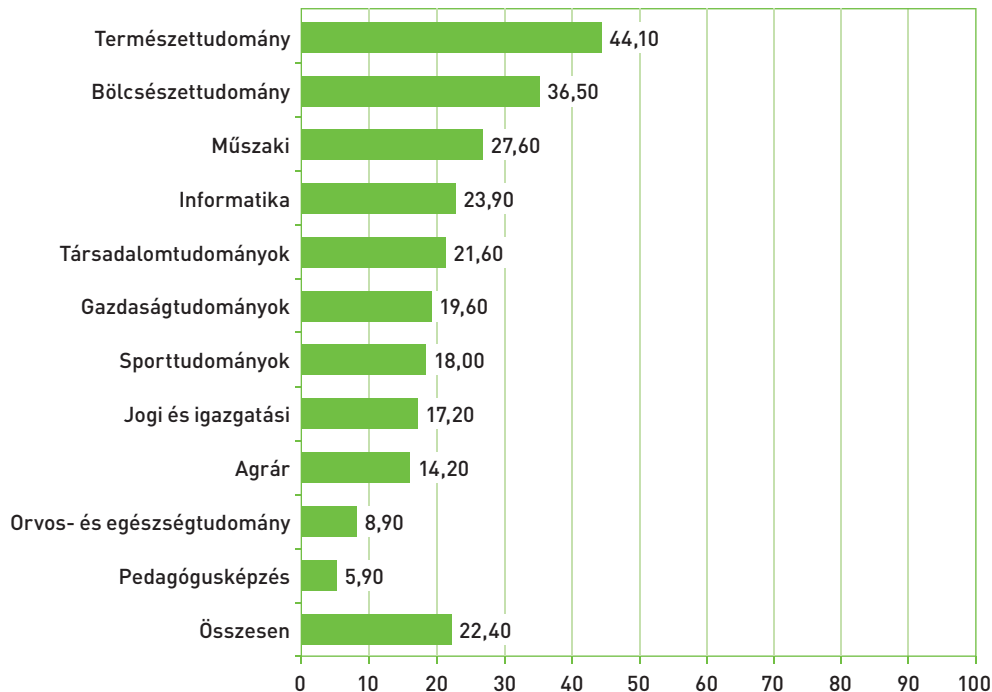
Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

⁷ A vizsgálat az alábbi felsőoktatási intézményi klasztereket különítette el: 1. klaszter: kis hallgatói létszámú, hittudományi képzést nyújtó egyházi főiskolák; 2. klaszter: kisebb hallgatói létszámú, dominánsan gazdasági, illetve társadalomtudományi képzést nyújtó magánfőiskolák; 3. klaszter: nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák; 4. klaszter: speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák; 5. klaszter: széles profilú, de a klasszikustól eltérő szakmai összetételű egyetemek; 6. klaszter: speciális profilú, viszonylag kis egyetemek; 7. klaszter: klasszikus egyetemek; 8. klaszter: nemzetközi egyetemek (Hrubos, 2012b). Adabázisunkban az 1., 6. és 7. klaszterekhez sorolható intézmények nem szerepeltek, így a fennmaradó öt típussal dolgozunk.

A fenti intézményi tipológia számos képzési strukturális eltérést foglal magában. Az intézmények által nyújtott képzések szakterülete – a képzési terület – alapvető fontosságú változónak tűnik a bachelor/master átlépés kapcsán. A képzési területi vizsgálatok esetében sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – akárcsak az eredményesség kapcsán – a társadalmi háttérkülönbségek az esélykülönbségek alakulásának e horizontális dimenziójában is meghatározónak mutatkoznak (a témával kapcsolatos nemzetközi kutatások összefoglalását adja Van de Werfhorst, [2006]).

A lineáris képzési formára általában jellemző megnövekedett vertikális tanulási stratégiák képzési területi eltéréseit a felsőoktatási hallgatók továbbtanulási aspirációinak korábbi elemzése már kimutatták (Veroszta, 2009). A képzési továbblépési tervek leginkább a természet- és bölcsészettudományi hallgatókat jellemezték. E terveket a tényleges átlépésre vonatkozó eredmények is megerősítik: a hazai diplomás pályakövetési adatok szerint a legnagyobb bachelor/master átlépési arányok a természettudomány és bölcsészettudomány képzési területek bachelor-végzettjeire jellemzők. A magas arányokat nyilvánvalóan dominálja a tanárképzés lineáris rendszerben bevezetett, mesterképzésbe csatornázó szisztémája. Emellett a műszaki és informatika képzési területek BA-/BSc-végzettjei körében átlag feletti az MA/MSc átlépési aránya.

6. ábra. A bachelor/master átlépők aránya képzési területi bontásban (%)
N = 5988

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

Az átlépésre ható tényezők

Az átlépést meghatározó háttérváltozók vizsgálata során a fentiekben egy-egy dimenzió keresztábrálás elemzését végeztük el. A továbbiakban az MA-/MSc-képzésre történő átmenet esélyhányadosával dolgozunk, amely megmutatja, hogy a bachelor-végzettek egy-egy adott alcsoportjának mekkora esélye van az átmenetre egy adott referenciacsoporthoz képest. Az elemzéshez az egyes tényezők hatásának elkülönítése érdekében bináris logisztikus regressziót alkalmaztunk, amelynek kétértékű függő változója a bachelor/master átlépés megvalósulására vonatkozó dummy változó.

A bachelor/master átlépés esélyének társadalmi forrású egyenlőtlenségei között a nem, a szülői iskolai végzettség, a család szubjektíve megítélt anyagi helyzete, a középiskolai háttér, valamint a gyermekkori lakhely regionális elhelyezkedésének határait tudtuk vizsgálni (2. táblázat). A nemi különbségekhez kapcsolódó esélyhányados 1,356-es értéke azt mutatja, hogy a többi háttérváltozó kontroll alatt tartása mellett is ennyivel nagyobb az esélye a férfiaknak a bachelordiploma utáni mesterképzésre váltásra. Nagyon egyértelmű esélykülönbségeket mutatott a szülői iskolai végzettség háttérváltozója is. Referenciakategóriánk, a legalább egy egyetemet végzett szülőhöz képest minden egyes szülői végzettségi szint lényegesen kisebb eséllyel juttatja a hallgatót a mesterképzésbe. A nagy különbséget láthatóan a szülői felsőfokú végzettség jelenti. Az oktatási egyenlőtlenségek összekapcsolódásának másik fontos jele a középiskolai háttér meghatározó szerepe az átlépés esélyében. A gimnáziumban érettségizett bachelordiplomások lényegesen nagyobb eséllyel válnak mesterszakos hallgatóvá, továbbá ezzel a korábbi képzési szintek hierarchizáltságát. A BA-/BSc-diplomásokat nevelő család szubjektív megítélésén alapuló anyagi helyzete és lakhelyének regionális jellemzői közül csak a korábban közép-magyarországi lakhely mutatott szignifikáns hatást az átlépés esélyére. Az érdem alapú szelekció jeleinek vizsgálatához a bachelor-végzettek tanulmányi átlageredményének objektív (érdemjegyekkel kifejezett) és relatív (szakértáshoz viszonyított) szintjét tudtuk felhasználni. Referenciacsoportként a jeles eredményű egykori hallgatókat tekintve az eredmények a gyengébb tanulmányi eredményűek kisebb esélyű bekerülését mutatják. A leggyengébb (elégséges) kategóriában nem találtunk szignifikáns hatást a tanulmányi eredmények és a mesterképzés felé irányuló továbblépés között, és ugyanezzel az eredménnyel találkozhatunk a relatív tanulmányi teljesítmény hatását vizsgálva is: az átlagnál sokkal jobban teljesítőkhöz képest a kevésbé jók, vagy közepesek kisebb eséllyel lépnek át bachelorból mesterképzésbe, ám az alsó kategóriáknál nem találtunk szignifikáns hatást. Mindazonáltal az átlépési esélyek többnyire a teljesítményhierarchiának megfelelően alakulnak, ami a meritokratikus szelekció jelenlétére is következtetni enged.

A szelekció harmadik dimenziójaként vizsgált felsőoktatási képzési szerkezet esetében több változó is rendelkezésünkre állt a BA-/BSc-tanulmányokra vonatkozóan. A legnagyobb esélykülönbségek a bachelorképzés munkarendjéhez és finanszírozási formájához kapcsolódnak. A nappali tagozatokon, illetve államilag támogatott képzéseken szerzett BA-/BSc-diplomákat külön-külön is lényegesen nagyobb eséllyel

követi mesterképzési továbbtanulás, mint a levelező, illetve költségtérítéses képzések egykori hallgatói esetében. Némileg ehhez a szemponthoz kapcsolódik a BA-/BSc-tanulmányaik alatt dolgozó hallgatók kisebb átlépési esélye is. A végzettség megszerzésének éve szerinti esélykülönbségeket minden bizonnyal olyan strukturális eltéréseknek tulajdoníthatjuk, mint a mesterképzési programkínálat 2010-re bekövetkezett kibővülése, e képzési forma nagyobb befogadási kapacitása. Az átlépési arányok képzési területeken belüli eltérései közül a referenciacsoportnak választott műszaki képzési terület bachelor-végzettjeihez képest különösen a természettudományi képzési terület végzettjeinek körében mért lényegesen nagyobb esélyhányadost kell kiemelnünk. A végzettséget adó intézmény típusának háttérváltozói szerint a klasszikus egyetemi intézménytípust tekintve referenciacsoportnak a bachelor/master átlépési esélyek szignifikáns csökkenését találtuk két főiskolai intézménytípus BA-/BSc-végzettjeinek körében: ezek a kis létszámú gazdasági/társadalmi képzési profilú főiskolák, illetve a nagy létszámú, széles képzési profilú főiskolák voltak.

2. táblázat. A bachelor/master átlépésre ható háttérváltozók hatásai

Háttérváltozók	Sig.	Exp(B)
Társadalmi szelekció		
Férfi (ref. Nő)	0,003	1,356
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége alapfokú (ref. Egyetem)	0,005	0,302
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége szakmunkás (ref. Egyetem)	0,000	0,430
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége szakközépiskola (ref. Egyetem)	0,000	0,527
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége gimnázium (ref. Egyetem)	0,000	0,476
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége főiskola (ref. Egyetem)	0,005	0,703
Középiskola típusa: hagyományos gimnázium (ref. Szakközépiskola)	0,000	1,809
Középiskola típusa: 6-8 osztályos gimnázium (ref. Szakközépiskola)	0,000	1,898
Család anyagi helyzete: átlagnál rosszabb (ref. Átlagnál jobb)	0,053	1,293
Család anyagi helyzete: átlagos (ref. Átlagnál jobb)	0,333	1,106
Nincs családi szakmai kapcsolódás (ref. van)	0,776	1,034

Háttérváltozók	Sig.	Exp(B)
14 éves kori lakhely Közép-Magyarország (ref. Kelet-Magyarország)	0,015	1,324
14 éves kori lakhely Nyugat-Magyarország (ref. Kelet-Magyarország)	0,311	1,112
Érdem		
Átlagos tanulmányi eredmény: elégséges (ref. jeles)	0,998	0,000
Átlagos tanulmányi eredmény: közepes (ref. Jeles)	0,000	0,429
Átlagos tanulmányi eredmény: jó (ref. Jeles)	0,003	0,706
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: sokkal rosszabb (ref. Sokkal jobb)	0,676	1,349
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: valamivel rosszabb (ref. Sokkal jobb)	0,980	0,993
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: kb. átlagos (ref. Sokkal jobb)	0,003	0,620
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: valamivel jobb (ref. Sokkal jobb)	0,034	0,744
Intézményi háttér		
Nappali tagozatos (ref. nem nappali)	0,004	1,696
Államilag támogatott képzés (ref. Költségtérítéses)	0,000	2,024
Képzési terület: agrár (ref. Műszaki)	0,000	0,430
Képzési terület: bölcsészettudomány (ref. Műszaki)	0,670	1,082
Képzési terület: gazdaságtudományok (ref. Műszaki)	0,962	1,008
Képzési terület: informatika (ref. Műszaki)	0,166	0,736
Képzési terület: jogi és igazgatási (ref. Műszaki)	0,502	1,220
Képzési terület: orvos- és egészségtudomány (ref. Műszaki)	0,000	0,221
Képzési terület: pedagógusképzés (ref. Műszaki)	0,000	0,189
Képzési terület: sporttudomány (ref. Műszaki)	0,121	0,609

Háttérváltozók	Sig.	Exp(B)
Képzési terület: társadalomtudomány (ref. Műszaki)	0,092	0,731
Képzési terület: természettudomány (ref. Műszaki)	0,009	1,717
Munkavégzés a tanulmányok alatt (ref. Nem dolgozott)	0,000	0,442
Végzés éve 2008 (ref. 2010)	0,000	0,571
Intézmény típusa: kis létszámú gazdasági/társadalmi képzési profilú főiskola (ref. Klasszikus egyetem)	0,000	0,290
Intézmény típusa: nagy létszámú, széles képzési profilú főiskola (ref. Klasszikus egyetem)	0,000	0,461
Intézmény típusa: speciális, szűk képzési profilú főiskola (ref. Klasszikus egyetem)	0,180	0,555
Intézmény típusa: széles profilú, nem klasszikus egyetem (ref. Klasszikus egyetem)	0,082	0,827
Konstans	0,002	0,383

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

A modell statisztikái: Modell khi négyzet: 1024,957; Szabadságfok: 38; Szignifikanciaszint: 0,000; Nagelkerke R²: 0,337

A mesterszintű továbbtanulásra vonatkozó tervek

A felsőfokú továbbtanulási döntés meghozatala a beruházási mérlegelés emberi tőke elméleten alapuló megközelítése mellett (Varga, 1998, 2004) a diplomához kapcsolódó egyéb – pl. az életmódra, mobilitásra, elismertségre vonatkozó – várakozásokat is mozgósít (Veroszta, 2010). A továbbtanulással kapcsolatos várakozások alakulásában éppúgy vizsgálhatjuk a társadalmi helyzet, a tanulmányi teljesítmény vagy a képzési háttér szerepét,⁸ miként azt a tényleges átlépés esetében tettük. Elemzésünk módszere úgyszintén a fentiekkel párhuzamosan alakul (3. táblázat).

Mielőtt a ténylegesen végrehajtott képzési továbblépés után a tanulmányok folytatásának tervezésére ható tényezőket elemezzük, a tervek és akciók közti mennyiségi különbségekre világítunk rá. Egy korai, bachelorhallgatókat érintő kutatás (Gábor-Szemerszki, 2006) adatainak tanúsága szerint e csoport több mint fele tervez

⁸ Lényegében hasonló elemzést végzett a tanári mesterképzések iránti aspirációk vonatkozásában Sági-Ercsei (2012).

továbbtanulást MA-/MSc-képzésben. A 2011-es BA-/BSc-évfolyamok hallgatóinak esetében ennél is nagyobb, kétharmados mesterképzési motivációkat, érdeklődést mértünk. A továbbtanulással kapcsolatos várakozások aránya messze felülmúlja tehát a tényleges átlépés kb. egynegyedes gyakoriságát. A terveket és a tényleges átlépést meghatározó háttértényezők összevetésétől tehát azt is várjuk, hogy a továbbtanulási szándékok alacsony szintű realizálódásának okaira rámutasson: hová és milyen okból tűnik el a mesterképzés iránti érdeklődés a tanulmányok alatt?

A társadalmi háttér szerepe a továbbtanulási aspirációkban is erősnek mutatkozik, ám a hatások nem teljesen párhuzamosak a tényleges átlépésnél mértekkel. A szülők iskolai végzettségének hatása itt is tisztán azonosítható, ami korábbi kutatási eredményekkel is összecseng. Gábor és Szemerszki (2006) a kétciklusú képzés friss bachelorhallgatóit vizsgálva erős kapcsolatot talált a mesterképzési tervek és a szülők iskolai végzettsége között.⁹ A bolognai képzési szisztémára vonatkozó magyar adatok egyébként egy, a témában végzett olasz kutatás eredményeivel is összecsengenek. A 2001-ben bevezetett olaszországi képzési reform friss BA-/BSc-hallgatói körében is az egyetemi végzettségű szülők gyermekei mutatják a legnagyobb továbbtanulási hajlandóságot (Argentín–Triventi, 2011). A tanulmányi tervek azonban nemcsak a szülők végzettsége, hanem a család anyagi helyzete is többé-kevésbé kihat. Jóllehet az átlagnál rosszabb körülmények között felnőtt bachelor-hallgatók esetében nem találtunk hatást, az átlagos anyagi helyzettel jellemezhető családi háttér rontja a továbblépés tervezésének esélyét (a tényleges átlépésnél ilyen hatás nem mutatkozott). A továbbtanulási terveket alakító társadalmi hatások vizsgálata megerősíti azt a tézist, amely szerint a felsőoktatás bővülésével a rendszeren belül erős szegmentálódás zajlik – korábbi kutatásokban jól példázza ezt a főiskolára vs. egyetemre készülő diákok háttérének vizsgálata (Lannert, 2003). Nemek szerinti bontásban a várakozások és tényleges átlépés között érdekes különbség mutatkozik: adataink szerint a mesterképzési terveket a nemi hovatartozás szignifikánsan nem befolyásolja. Azért is meglepő eredmény ez, mert a nemi különbségek felsőoktatási/munkaerő-piaci várakozásokra gyakorolt hatását több kutatás is kimutatta. Ezek a munkaerő-piaci várakozások tekintetében inkább férfidomináns preferenciákat mértek (pl. Zafar, 2009; Chevalier, 2006), a tanulmányi motivációk kapcsán viszont a nők dominanciájára hivatkoznak (pl. Lannert, 2003; Fehérvári, 2012). A továbbtanulási aspirációk és a tanulmányi teljesítmény összefüggésének vizsgálatakor a tervek és a többiekhez viszonyított teljesítmény közötti kapcsolat meritokratikus szempontú várakozásainknak megfelelően alakult. Ugyanakkor a teljesítmény objektív mutatójaként szolgáló érdemjegyek esetében azt találtuk,

9 „A szakmunkásképzővel rendelkező apák gyermekeinek alig több mint kétötöde (44,6%), az egyetemet végzetteknek viszont mintegy kétharmada (67,1%) nagyon szeretne részt venni MA-/MSc-képzésben. (Ha a szülők közül senki sem érettségizett: egyharmad, ha mindkettő diplomás: kétharmad a fenti arány.) Jól mutatja a továbbtanulás és a szülők iskolázottsága közötti összefüggést, hogy az első generációs értelmiségiek 43,8%-a, a második generációsok 58,9%-a, a harmadik generációsoknak viszont a 67,6%-a akar MA-/MSc-szinten továbbtanulni.” (Gábor–Szemerszki, 2006, 80.)

hogyan a legjobban teljesítő tanulók kisebb eséllyel tervezik a tanulmányok folytatását mesterképzésben, mint a jó, vagy közepes rendűek. E nem várt eredmény több – e tanulmányban aligha igazolható – tényezőhöz kötődhet, mint például a diplomához fűződő elvárások, életpálya-elképzelések sokfélesége, vagy a munkaerő-piaci megtérülés költség-haszon elemzése, de akár egy esetleges negatív (ön)szelekciós hatást is érdemes lehet vizsgálni e körben (erre mutat rá a tanári mesterképzések kapcsán Ercsei [2011]).

A továbbtanulási tervek intézményi háttér szerinti alakulásának vizsgálata során talált gazdag hatások jól mutatják a képzési struktúra várakozásokban betöltött szerepét. A nappali tagozatos, államilag támogatott képzéseket végző „teljes státuszú” (tehát tanulmányai mellett nem dolgozó), mondhatni „klasszikus” hallgatói kör nagyobb eséllyel tervez mesterképzést. Intézménytípusok szerinti bontásban a hagyományos egyetemeken hallgatóihoz képest ritkábbak a főiskolai és nem klasszikus egyetemi típusú intézmények hallgatóinak aspirációi. A jellemzően erős képzési területi meghatározottságok kapcsán az látszik, hogy a bachelor/master átlépésre vonatkozó terveknek a műszaki képzési terület hallgatóihoz képest nagyobb az esélye a sport-, természet-, bölcsész- és társadalomtudomány hallgatói között, míg lényegesen csekélyebb az informatika, egészségtudomány és pedagógusképzés esetében.

3. táblázat. A bachelor/master átlépési tervekre ható háttérváltozók

Háttérváltozók	Sig.	Exp(B)
Társadalmi szelekció		
Férfi (ref. Nő)	0,362	1,032
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége alapfokú (ref. Egyetem)	0,000	0,569
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége szakmunkás (ref. Egyetem)	0,000	0,646
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége szakközépiskola (ref. Egyetem)	0,000	0,716
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége gimnázium (ref. Egyetem)	0,000	0,708
Magasabban képzett szülő iskolai végzettsége főiskola (ref. Egyetem)	0,000	0,819
Középiskola típusa: hagyományos gimnázium (ref. Szakközépiskola)	0,000	1,256
Középiskola típusa: 6-8 osztályos gimnázium (ref. Szakközépiskola)	0,000	1,696
Család anyagi helyzete: átlagnál rosszabb (ref. Átlagnál jobb)	0,846	0,991
Család anyagi helyzete: átlagos (ref. Átlagnál jobb)	0,003	0,899

Háttérváltozók	Sig.	Exp(B)
Nincs családi szakmai kapcsolódás (ref. van)	0,194	0,949
14 éves kori lakhely Közép-Magyarország (ref. Kelet-Magyarország)	0,798	0,990
14 éves kori lakhely Nyugat-Magyarország (ref. Kelet-Magyarország)	0,000	0,856
Érdem		
Átlagos tanulmányi eredmény: elégséges (ref. jeles)	0,110	0,906
Átlagos tanulmányi eredmény: közepes (ref. Jeles)	0,000	1,253
Átlagos tanulmányi eredmény: jó (ref. Jeles)	0,000	1,311
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: sokkal rosszabb (ref. Sokkal jobb)	0,000	0,295
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: valamivel rosszabb (ref. Sokkal jobb)	0,000	0,333
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: kb. átlagos (ref. Sokkal jobb)	0,000	0,430
Többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény: valamivel jobb (ref. Sokkal jobb)	0,000	0,663
Intézményi háttér		
Nappali tagozatos (ref. Nem nappali)	0,000	1,180
Államilag támogatott képzés (ref. Költségtérítéses)	0,000	1,290
Képzési terület: agrár (ref. Műszaki)	0,079	1,143
Képzési terület: bölcsészettudomány (ref. Műszaki)	0,000	1,699
Képzési terület: gazdaságtudományok (ref. Műszaki)	0,070	1,095
Képzési terület: informatika (ref. Műszaki)	0,000	0,653
Képzési terület: jogi és igazgatási (ref. Műszaki)	0,581	0,947
Képzési terület: orvos- és egészségtudomány (ref. Műszaki)	0,000	0,677
Képzési terület: pedagógusképzés (ref. Műszaki)	0,000	0,430

Háttérváltozók	Sig.	Exp(B)
Képzési terület: sporttudomány (ref. Műszaki)	0,000	1,537
Képzési terület: társadalomtudomány (ref. Műszaki)	0,042	1,144
Képzési terület: természettudomány (ref. Műszaki)	0,000	2,490
Munkavégzés a tanulmányok alatt (ref. Nem dolgozik)	0,000	0,860
Elsőéves hallgató (ref. Legalább másodéves)	0,000	0,653
Intézmény típusa: kis létszámú gazdasági/társadalmi képzési profilú főiskola (ref. Klasszikus egyetem)	0,000	0,659
Intézmény típusa: nagy létszámú, széles képzési profilú főiskola (ref. Klasszikus egyetem)	0,000	0,574
Intézmény típusa: speciális, szűk képzési profilú főiskola (ref. Klasszikus egyetem)	0,981	1,003
Intézmény típusa: széles profilú, nem klasszikus egyetem (ref. Klasszikus egyetem)	0,002	0,880
Konstans	0,000	5,611

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

A modell statisztikái: Modell khi négyzet: 2510,425; Szabadságfok: 38; Szignifikanciaszint: 0,000; Nagelkerke R²: 0,193

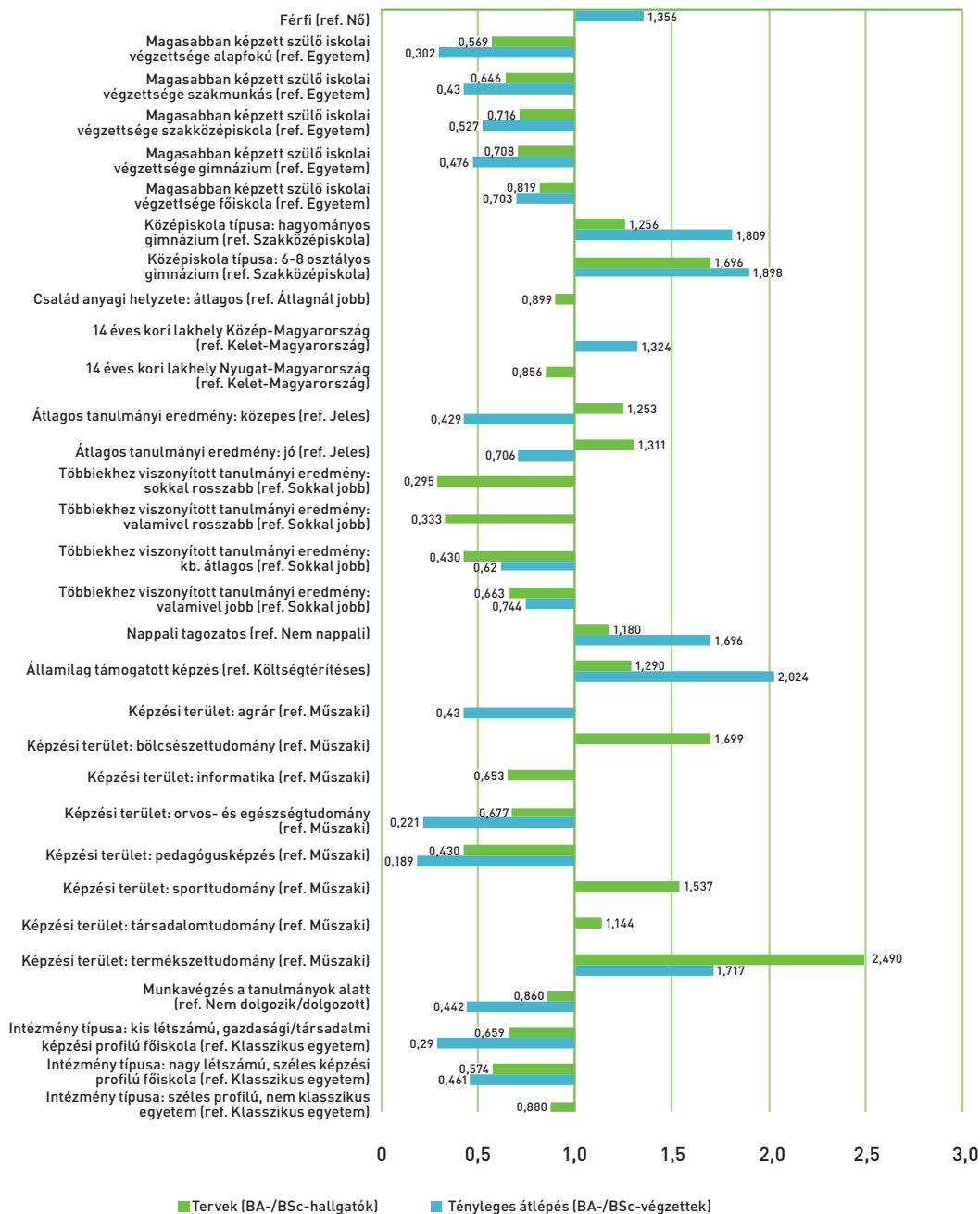
A tervezett és tényleges átlépésre ható erők összevetése

Vizsgálatunk utolsó lépéseként mintegy illusztrációként vetjük össze a megvalósult és tervezett bachelor/master továbblépés esélyeire szignifikáns hatással bíró¹⁰ tényezők erejét. Diagramunkon e két vizsgált tényező esélyhányadosait tüntettük fel, lehetővé téve egyrészt a hatások irányai, másrészt erősségük közti eltérések vizsgálatát. A hallgatók és végzettek körében mért esélyhányadosok közül a szociodemográfiai hatások esetében azt találjuk, hogy bár a hatások iránya többnyire megegyezik, ezek erőssége rendre a végzettek esetében magasabb. A társadalmi háttér eszerint a megvalósult továbbtanulást erősebben dominálja a képzési tervekénél.

A meritokratikus szempontok vizsgálata egyfelől egymással ellentétes hatásokat tárt fel: az objektíve jobb tanulmányi eredmény a tényleges átlépés esélyét pozitívan, a tervezett átlépést azonban negatívan befolyásolja.

¹⁰ A diagramon csak a 0,05-ös kritériumszint mellett szignifikáns kapcsolatok szerepelnek.

7. ábra. A bachelor/master átlépés/tervezett átlépés esélyhányadosai BA-/BSc-végzettek, illetve -hallgatók körében

Forrás: Frissdiplomások 2011 – Educatio Nonprofit Kft.

Másfelől a tervezett és tényleges átlépés kapcsán fontosabbnak tűnik az a megállapításunk, amely szerint a többiekhez viszonyított tanulmányi eredmény – a kiválóság – erősebben hat az átlépés, mint a továbbtanulási aspirációk esélyére. A képzési háttérre vonatkozó változók hatásainak összevetésekor szintén két megállapítást emelnénk ki. A képzési terület eltérései gyakrabban, több kategóriában fejtenek ki hatást a továbbtanulási várakozásokra, mint a tényleges átlépésre, miközben a hatások iránya jellemzően összecseng. A képzési struktúrát képviselő egyéb dimenziókban ugyanakkor az ugyancsak párhuzamos irányú hatások a tényleges átlépés esélyét dominálják nagyobb mértékben.

Összegzés

Tanulmányunkban a kétciklusú felsőoktatási képzési rendszer által kínált továbbtanulási lépcsőfok, a bachelor/master képzési átmenet vizsgálata során a továbblépésre ható mechanizmusok azonosítását végeztük el. E szelekciós hatások között hipotéziseinkben a szociodemográfiai háttér mellett a tanulmányi teljesítmény és a képzési háttérstruktúra szerepét is feltételeztük és vizsgáltuk. A bachelor/master átmenet esélyhányadosait alakító fenti kategóriákba rendezett mindhárom tényező hatását azonosítani tudtuk. A szociodemográfiai háttér esetében az iskolai egyenlőtlenségek átgyűrűzését mind a középiskola típusára, mind a szülői iskolai végzettségre vonatkozó adatok nagyon szemléletesen mutatták. A képzési továbblépésben a meritokratikus tendenciák keresése ugyancsak igazolható szelekciós hatás kimutatásához vezetett. A felsőoktatási képzési struktúra továbbtanulási esélyekre gyakorolt szerepe ugyancsak jól látszik vizsgálatunkból. A bachelor/master átlépés esélye a „klasszikus intézmények klasszikus hallgatói” számára adott legnagyobb mértékben.

Láthattuk azt is, ahogy a felsőoktatáson belüli továbbtanulásra ható fenti tényezők a bachelorhallgatók körében az átlépési tervekre is hatnak, többnyire a megvalósult átlépéssel megegyező irányban, ám más intenzitással. Úgy tűnik, a mesterszintű tanulmányok tervezését kevésbé befolyásolja a szociodemográfiai háttér, ám a képzési területi eltérések és a tanulmányok relatív sikeressége nagyobb meghatározó erő a tervekre, mint a megvalósult átlépésre nézve. A felsőoktatási rendszer struktúrája azonban megint inkább a tényleges átlépésre hat erősebben.

Vizsgálati célunk a felsőoktatási továbblépésre ható szelekciós szempontok azonosítása volt. A frissdiplomás bachelor-végzettek adatainak elemzése jól mutatja a „mesterképzésig juttató erők” sokszínűségét, reményeink szerint több célzott vizsgálat számára adva ezzel hasznos kiindulási alapot.

Irodalom

- Altbach, P. G. (2010): Preface – Access Means Inequality. In: Goastellec, G. (ed.): Understanding Inequalities in, through and by Higher Education. Global Perspectives on Higher Education, Volume 21.
- Andor M. (1998): Az esélyek újratermelődése. *Educatio*, 1998/3., 419–435.
- Andor M. (1999): Az iskolákon át vezető út. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. sz. 3–18.
- Argentin, G.–Triventi, M. (2011): Social inequality in higher education and labour market in a period of institutional reforms: Italy, 1992–2007. *Higher Education* 61., 309–323.
- Boudon, R. (1974): *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, New York, Wiley
- Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest
- Bourdieu, P.–Passeron, J. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Sage
- Breen, R.–Luijckx, R.–Müller, W.–Pollak, R. (2009): Non-persistent Inequality in Educational Attainment: Evidence from Eight European Countries. *American Journal of Sociology* 114(5): 1475–1521.
- Breen, R.–Luijckx, R.–Müller, W.–Pollak, R. (2010): Long-term Trends in Educational Inequality in Europe: Class Inequalities and Gender Differences. *European Sociological Review* 26/1., 31–48.
- Chevalier, A. (2006): *Education, Occupation and Career Expectations: Determinants of the Gender Pay Gap for UK Graduates*. Centre for the Economics of Education. London School of Economics
- Clark, B. R. (1996): *Diversification of Higher Education: Viability and Change*. In: Meek, V. L.–Goedegebuure, L.–Kivinen, O.–Rinne, R. (eds.): *The Mockers and Mocked: Comparative Perspectives on Differentiation. Convergence and Diversity in Higher Education*. Pergamon Press, Oxford
- Coleman, J. S. (1991): *Equality and Achievement in Education*. Westview Press, Boulder, Colorado
- Csákó M.–Liskó I. (1978): Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. *Valóság*, 1978/3. 80–88.
- Ercsei K. (2011): Alapszakos hallgatók érdeklődése a tanári mesterképzés és a pálya iránt. In: Ercsei K.–Jancsák Cs. (szerk.): *Tanárképzős hallgatók a bolognai folyamatban (2010–2011)*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 73–103.
- Fehérvári A. (2012): A felsőfokú képzésben részt vevők képzéssel kapcsolatos tervei és elvárásai. In: Szemerszki (szerk.): *Az érettségítől a mesterképzésig. Tovább-*

- tanulás és szelekció. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 140–173.
- Ferge Zs. (1976): Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Akadémiai, Budapest
- Fényes H. (2010): A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása? Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Gazsó F. (1971): Mobilitás és iskola. Társadalomtudományi Kutatóintézet, Budapest
- Gábor, K.–Dudik É. (2000): Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése. *Educatio*, 1. sz. 95–114.
- Gábor K.–Szemerszki M. (2006): BSc-hallgatók 2005/2006. In: Gábor K. (szerk.): A kétciklusú képzés kezdetei. Felsőoktatási Kutatóintézet
- Goastellec, G. (2010): The Complex Issue of Inequalities in, Through and by Higher Education. In: Goastellec, G. (ed.): Understanding Inequalities in, through and by Higher Education. Global Perspectives on Higher Education, Volume 21.
- Hrubos I. (2009): A sokféleség értelmezése és mérése. *Educatio*, 18/1. 18–31.
- Hrubos I. (2012a): A társadalmi esélyegyenlőtlenségek új színterei a felsőoktatásban. *Iskolakultúra* 22. évf. 1. sz. 85–90.
- Hrubos I. (2012b): Elefántcsonttoronyból világítótorony. AULA Kiadó Kft., Budapest
- Jackson, M. (2006): Meritocracy. In: Equalsoc Research Group Education, Social Mobility and Social Cohesion (EDUC). December 2006, 58–83.
- Kehm, B. M.–Teichler, U. (2006): Which direction for bachelor and master programmes? A stocktaking of the Bologna process. *Tertiary Education and Management* 12. 269–282.
- Kehm, B. M. (2005): Status of the Introduction of Bachelor and Master Study Programmes. In: Kehm, B. M.–Alesi, B.–Bürger, S.–Teichler, U. (2005): Bachelor and Master Courses in Selected Countries Compared with Germany. Federal Ministry of Education and Research, Bonn
- Kiss L.–Veroszta Zs. (2011): Bachelor graduates in Hungary in the transitional period of higher education system. In: Schomburg, H.–Teichler, U. (eds.): Employability and mobility of bachelor graduates in Europe. Key results of the Bologna Process. Sense Publishers, Rotterdam, 129–142.
- Koucký, J.–Bartušek, A.–Kovařovic, J. (2009): Who is more equal? Access to tertiary education in Europe. Charles University in Prague, Faculty of Education, Education Policy Centre, Prague
- Kozma T. (2010): Expanzió: Tények és előrejelzések, 1983–2020. *Educatio* 19/1. 7–18.
- Ladányi J. (1994): Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban. Edukáció Kiadó, Budapest

- Lannert J. (1998): Pályaorientációk. *Educatio* 3. 436–446.
- Lannert J. (2003): A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In: Lannert J. (szerk.): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. OKI, Budapest. 54–72.
- Mare, R. D. (1980): Social background and school continuation decisions. *Journal of American Statistical Association*, 75/370.
- Mare, R. D. (1981): Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review* 46. 72–87.
- Micsinai I.–Várhalmi Z. (2011): *Diplomás pályakezdők és felsőoktatási intézmények vállalati szemmel – 2010*. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, Budapest
- Raftery, A. E.–Hout, M. (1993): Maximally Maintained Inequality: Expansion, Reform, and Opportunity in Irish Education. *Sociology of Education* 66., 41–62.
- Róbert P. (2000): Bővülő felsőoktatás – ki jut be? *Educatio*, 1. sz. 79–94.
- Róbert P. (2004): Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban: In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*, Társadalmi Riport Intézet, Budapest, 193–205.
- Schindler, S.–Reimer, D. (2008): Primary and Secondary Effects in Class Differentials: The Transition to Tertiary Education in Germany. *EQUALSOC Midterm Conference*. Berlin
- Sági M. (2003): Az iskolaválasztás oksági modellje a racionális cselekvésméltet alapján. In: Lannert J. (szerk.): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. OKI, Budapest, 52–57.
- Sági M.–Ercsei K. (2012): Kik akarnak tanári diplomát szerezni? A tanári mesterképzés választását befolyásoló tényezők az alapképzésben tanuló hallgatók körében. *Felsőoktatási Műhely* 2012/2. 51–73.
- Schomburg, H.–Teichler, U. (eds.) (2011): *Employability and mobility of bachelor graduates in Europe. Key results of the Bologna Process*. Sense Publishers, Rotterdam
- Shavit, Y.–Arum, R.–Gamoran, A. (2007): More Inclusion than Diversion. Expansion, Differentiation, and Market Structure in Higher Education In: Shavit, Y.–Arum, R.–Gamoran, A. (eds.): *Stratification in Higher Education: a Comparative Study*. Stanford University Press. 1–37.
- Shavit, Y.–Blossfeld, H-P. (eds.) (1993): *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder, Westview Press
- Szemerszki M. (2012): A felsőfokú képzésbe belépők társadalmi háttere, iskolai életútja, a középfokú oktatás főbb sajátosságai. In: Szemerszki (szerk.): *Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest

Szerepi A. (2012): Intézményi tapasztalatok a bolognai alap- és mesterképzések, valamint a felsőfokú szakképzések kapcsán. In: Szemerszki (szerk.): Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest

Teichler, U. (2011): Bologna – motor or stumbling block for the mobility and employability of graduates? In: Schomburg, H.–Teichler, U. (eds.): Employability and mobility of bachelor graduates in Europe. Key results of the Bologna Process. Sense Publishers, Rotterdam

Treiman, D. (1970): Industrialization and Social Stratification. In: Laumann, O. E. (ed.): Social stratification: research and theory for the 1970's., The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, New York

Varga J. (1998): Oktatás-gazdaságtan. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest

Varga J. (2004): A munkaerő-piaci ismeretek és várakozások hatása a felsőfokú továbbtanulási döntésekre. In: Varga J. (szerk.): Közelkép. Munkaerőpiaci Tükör 2004, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont; Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest

Veroszta Zs. (2009): A hallgatói tanulási stratégiák sokfélesége. Felsőoktatási Műhely, 2009/3. 27–60.

Veroszta Zs. (2010): A foglalkoztatáshoz kötődő hallgatói várakozások. Educatio, 2010/3. 460–471.

Veroszta, Zs. (2011): A munkaerő-piaci sikeresség dimenziói frissdiplomások körében. In: Garai et al. (szerk.): Frissdiplomások 2010. Educatio Nonprofit Kft. 11–37.

Veroszta Zs. (2012): A felsőoktatás különböző szintjeire felvettek jellemzői. In: Szemerszki (szerk.): Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 51–82.

van Vught, F. (ed.) (2009): Mapping the Higher Education Landscape: Towards a European Classification of Higher Education. Dordrecht etc., Springer

van de Werfhorst, H. (2006): Educational fields of study and social inequality. In: Research group education, social mobility and social cohesion (EDUC), December 2006., 48–57.

Westerheijden, D. F.–Cremonini, L.–Kolster, R.–Kottmann, A.–Redder, L.–Soo, M.–Vossensteyn, H.–de Weert, E. (2008): New Degrees in the Netherlands. Evaluation of the Bachelor-Master Structure and Accreditation in Dutch Higher Education. Center for Higher Education Policy Studies. Final Report

Zafar, B. (2009): College Major Choice and the Gender Gap. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, no. 364.

